

ІСТОРІЯ. ПРАВОЗНАВСТВО

УДК 37.091.4-027.541:303.422
DOI: 10.37026/2520-6427-2022-110-2-68-73

Софія ЛЕЛЮХ,
здобувач ступеня доктора філософії
Рівненського державного
гуманітарного університету,
м. Рівне, Україна
ORCID: 0000-0002-9691-2031
e-mail: soniadovbeta@gmail.com

ПЕРСОНІФІКАЦІЯ ЯК ОСНОВА БІОГРАФІЧНОГО МЕТОДУ В ІСТОРИКО-ПЕДАГОГІЧНІЙ РЕГІОНАЛІСТИЦІ: ДИХОТОМІЯ ПРОБЛЕМИ

Анотація. У статті представлено сутність та можливості персоніфікації як основи біографічного методу історико-педагогічного дослідження. Підкреслено, що таке взаємопроникнення методологічного підґрунтя історії педагогіки з іншими галузями знання забезпечило історико-педагогічній науці належний рівень інтегрованості, міждисциплінарності, комплексності.

Відзначено залежність персоніфікації від постановки предмета дослідження. Можливості персоніфікації схарактеризовано на прикладі вивчення освітньої та просвітницької діяльності православних священників Волині у XIX – на початку XX століття. Застосовано методуку історико-педагогічної

дихотомії, визначено три основні дихотомії персоніфікації як методики дослідження просвітницької діяльності православних священників Волині.

Сформульовано висновок про можливість персоніфікації в процесі «олюднення історії» як сучасного наукового напрямку в історико-педагогічних пошуках. Відзначено проблему суб'єктивізації та ідеалізації як супутні до застосування персоніфікації в дослідженнях з історії педагогіки. Узагальнено наявний науководослідницький ресурс персоніфікації в дослідженнях з історії педагогіки та обґрунтовано особливості персоніфікації в історико-педагогічній регіоналістиці.

Ключові слова: освіта, Волинь, православ'я, священники, персоніфікація, дихотомія.

Sophia LELYUH,
Applicant of PhD.,
Rivne State Humanitarian University,
Rivne, Ukraine,
ORCID: 0000-0002-9691-2031
e-mail: soniadovbeta@gmail.com

PERSONIFICATION AS THE BASIS OF THE BIOGRAPHICAL METHOD IN HISTORICAL AND PEDAGOGICAL REGIONALISTICS: PROBLEM OF DICHOTOMY

Abstract. The article was submitted the essence and possibilities of personification as the basis of the biographical methods of historical and pedagogical research. It was determined during the last decades of Ukrainian history pedagogy gained to use of scientific methods that were previously inherent in general and professional pedagogy, social psychology, sociology, and cultural studies. Such interpenetration of the methodological groundwork of the history of pedagogy with other branches of knowledge ensured historical and pedagogical science with the appropriate level of integration, interdisciplinarity, and complexity.

The existing of the research and exploratory source of personification in the research of the history of pedagogy was summarized. In the article was noted the dependence on personification from the setting of the research subject. It was justified the peculiarities of personification in historical and pedagogical regionalism. The possibilities of personification were introduced in the example of studying educational and Enlightenment actions of Orthodox priests in the Volyn region in the 19th and early 20th centuries. The paper was applied the method of historical and pedagogical dichotomy, three main dichotomies of personification were defined as methods of exploration of the

Enlightenment activity of Orthodox priests in the Volyn region. It was worded a summary of the possibilities of personification in the process of «History humanization» as a modern scientific trend in historical-pedagogical scouting.

The problem of subjectivation and idealization was noted as related to the application of personification in research on history pedagogy. The existing of the research and exploratory source of personification in the studies of the history of pedagogy was summarized and the peculiarities of personification in historical and pedagogical regionalism were justified. Therefore, an attempt was conducted to establish a set of historical and pedagogical dichotomies that would characterize the specificity of implementation and the possibility of personification in the historical-pedagogical research.

Key words: education, Volyn region, orthodoxy, priests, personification, dichotomy.

Постановка проблеми. Сучасна історія педагогіки оперує сукупністю дослідницьких методів, що уможливають повне розкриття предмета наукового вивчення й відображають авторську наукову позицію. Упродовж останніх десятиліть українська історія педагогіки стала використовувати наукові методи, що раніше були притаманні загальній чи професійній педагогіці, соціальній психології, соціології чи культурології. Таке взаємопроникнення методологічного підґрунтя історії педагогіки з іншими галузями знання забезпечило історико-педагогічній науці належний рівень інтегрованості, міждисциплінарності, комплексності.

Традиційно систему методів історико-педагогічного дослідження складають дві взаємопов'язані групи: загальнотеоретичні (аналізу, синтезу, порівняння, класифікації, узагальнення тощо) та специфічні (ретроспективний, логіко-структурний, історико-хронологічний, історико-генетичний та ін.). Досить часто до історико-педагогічних методів дослідження додають також пошуково-бібліографічні методи, метод періодизації, контент-аналізу, рідше – метод моделювання чи опитування.

Водночас маємо констатувати, що попри велику кількість наукових досліджень, присвячених історії педагогічної, просвітницької, культурницької діяльності видатних (чи менш знаних) науковців, педагогів, просвітників, – *біографічний метод* реалізується в історико-педагогічному пошуку набагато рідше, ніж того вимагали б особливості об'єкта й предмета дослідження. Нечисленну групу складають також історико-педагогічні дослідження, де методологічно коректно застосовується *персоніфікація* як метод дослідження творчих біографій педагогів, просвітників, дослідників.

Аналіз наукових досліджень і публікацій. Зміст та сутність персоніфікації та біографічного методу розкриваються в науковому доробку вітчизняних учених – педагогів, психологів, соціологів, культурологів (Адаменко, 2010; Недал, 2020; Сухомлинська, 2003). Зазначимо, що кожна галузь наукового знання висуває свої вимоги до алгоритму використання цього методу дослідження, й історія педагогіки не є виключенням. Так, наприклад, в соціології біографічний метод передбачає вивчення індивідуального шляху соціалізації особистості в створенні неповторної «соціальної

історії» кожної людини (Алексенцева-Тімченко, Мельніков, 2020). Для психології важливе значення в застосуванні цього методу мають особистісні переживання, набутий досвід комунікації, специфіка внутрішнього світовідчуття людини. Так, персоніфікація в психологічній науці визначає самотність та унікальність особистості. О. Сухомлинська співвідносить цей процес з поняттям педагогічної персоналії як певної аксіологічної моделі, що відображає творчу біографію педагога (Сухомлинська, 2003). Водночас зазначимо, що в історії педагогіки, як зазначає О. Ільченко, біографічний метод спрямовується переважно на реконструкцію фактів, подій, явищ з життя окремої людини та екстраполяцію історичної епохи на житті окремої особистості. У цьому й полягає, на нашу думку, специфіка реалізації біографічного методу в історії просвітницької діяльності православних священників Волині ХІХ століття (Ільченко, 2021).

У процесі вивчення просвітницької діяльності православних священників Волині *біографічний метод* інтегрується з *історико-педагогічною регіоналістикою*, тому результати й висновки із застосування біографічного методу у волинському регіоні мають корелювати з особливостями історичного розвитку досліджуваного нами предмета, зокрема православного шкільництва, в окреслений завданнями дослідження період – ХІХ – початку ХХ століття. Цей період визначається істориками освіти як час перебування Волині у складі російської імперії, що захопивши волинські землі після третього поділу Польщі, нав'язала шкільництву імперську освітню формулу тогочасного міністра освіти графа С. Уварова «самодержавність – православ'я – народність» (Сейко, 2006).

Вважаємо, що поза увагою науковців щодо застосування персоніфікації як основи біографічного методу залишилися питання дослідницьких викликів та ризиків, які передбачає цей метод. У зв'язку з цим нами здійснено спробу сформулювати сукупність історико-педагогічних дихотомій, які б характеризували специфіку реалізації та можливості персоніфікації в історико-педагогічному пошуку.

Мета статті полягає у з'ясуванні провідних дихотомій персоніфікації та біографічного методу в історико-педагогічних дослідженнях, зокрема в дослідженні просвітницької діяльності православних священників Волині у ХІХ – на початку ХХ століття.

Зважаючи на виокремлену вище мету, крім загальнотеоретичних методів (аналіз, синтез, порівняння, узагальнення тощо), нами використовувалися також методи аналізу ситуації, контент-аналізу, історико-генетичний та історико-дихотомічний.

Виклад основного матеріалу дослідження. *Персоніфікація* в історико-педагогічних дослідженнях як напрям і метод фактично суперечить методу *кліометрії*, котрий, як зазначає А. Боярчук, передбачає використання кількісних вимірів для аналізу історичних явищ і процесів. Як персоніфікація, так і кліометрія містять неабиякий методологічний потенціал і є необхідними для повного висвітлення тієї чи іншої досліджуваної проблеми (Боярчук, 2019). У межах біографічного методу, як влучно зазначає О. Сухомлинська, важливу місію виконує *історико-педагогічна персоналія*.

Основні характеристики педагогічної персоналії накладають свій відбиток на зміст педагогічних поглядів, сутність практичної педагогічної (просвітницької) діяльності, власну систему педагогічних та життєвих цінностей педагога, просвітника, науковця (Сухомлинська, 2003).

Вивчаючи персоніфікацію як компонент біографічного методу в історико-педагогічному дослідженні, ми застосували феномен дихотомії з метою відносно повного розкриття сутності персоніфікації та її співвіднесення з іншими методами історико-педагогічного пошуку. Оскільки проблемою нашого дослідження обрано освітню та просвітницьку діяльність православних священників на Волині у XIX – на початку XX століття, то означена персоніфікація стосується якраз цієї особливої соціокультурної та соціально-релігійної групи в структурі волинського соціуму.

У зв'язку із зазначеним вище ми гіпотетично визначаємо *першу історико-педагогічну дихотомію персоніфікації* як методу дослідження освітньої діяльності православних священників Волині у вигляді такого твердження: православні священники, з одного боку, реалізували свою місію щодо забезпечення елементарного навчального процесу в найбільш віддалених парафіях Волинської губернії, а з іншого – залежали від офіційної імперської доктрини, що проголошувала російське православ'я, російську (старослов'янську в процесі церковних богослужінь) мову і самодержавство базовими цінностями на всіх окупованих територіях, включно із західними / правобережними регіонами України. Ця дихотомія досить ускладнює два базові аспекти персоніфікації й біографічного методу в нашому дослідженні – філогенетичний, що визначає аналіз освітньої, просвітницької діяльності з огляду на власну систему цінностей персоналії та загальнолюдську систему цінностей, та онтогенетичний, що репрезентує діяльність окремого педагога чи просвітника з огляду на його власний розвиток, динаміку зростання тощо).

Про сутність першої дихотомії зазначав у 20-х роках XX століття І. Теодорович. Згідно з його аналізом, до волинських парафій часто потрапляли вихідці із великоросійських епархій, що були чужинцями для місцевого населення і з певним упередженням ставилися до місцевого способу життя, традицій, були «здушуючою, нищівною силою для всякого природного прояву самобутності», оскільки просто не мали досвіду участі в них і не бажали вивчати уклад життя волинської громади (Теодорович, 2009). Схожу точку зору висловлює Н. Щербак, формулюючи висновок зі свого дослідження про прагнення православного духовенства утримувати повний контроль над народною освітою Волині, особливо після січневого повстання поляків 1863 року, й тотальну русифікацію місцевого населення за допомогою парафіяльних шкіл (Щербак, 2005, с. 11).

Водночас А. Боярчук зазначає, що православні священники були налаштовані на «виконання місії репрезентанта волі та влади самодержавства: ереї виголошували височайші маніфести, повідомляли про новини в житті родини самодержця і, звичайно, по всякчас поминали особу царя та його найближчих родичів у молитвах» (Боярчук, 2019, с. 26).

Зі свого боку І. Шугальова прокоментувала наступність в освітній та просвітницькій діяльності православних священників Волині впродовж століття як таку, що змінилася не в кращий бік під впливом молодих випускників духовних семінарій, котрі пройшли «горнило імперських навчальних закладів» та зі зневагою й упередженням ставилися до своєї пастви, виконуючи лише синодальні накази (Шугальова, 2010). Навіть участь священників у діяльності православних братств (їх наприкінці XIX століття на Волині було близько 90) була спрямована передовсім на зміцнення імперських культурно-освітніх позицій православної церкви в краї (Сажок, 2013).

Зазначимо, що почасти в історико-педагогічних дослідженнях використання персоналії замінюється загальними статистичними даними, узагальнюючими характеристиками, описом подій, а не людей. Такий підхід, з одного боку, полегшує формулювання загальних висновків на підставі абстрагування від конкретної історії окремого учасника історичних подій, а з іншого – «знелюднює» історію. Так, наприклад, А. Боярчук подає в своєму дослідженні багатющий історичний матеріал про православне духовенство Волині наприкінці XVIII – першій половині XIX століття. Водночас за узагальненими числовими даними досить мало уваги приділено історичним персоналіям досліджуваного періоду – священникам різних повітів Волинської губернії, які, фактично, забезпечували розвиток шкільництва для переважної більшості мешканців волинського краю (Боярчук, 2016).

Водночас важливим вважаємо висновок дослідника про те, що статус парафіяльного священника насправді був спадковим, оскільки за тодішнім імперським законодавством один із синів місцевого священника мав право наслідувати парафію (спочатку як причетник, потім – дякон, тоді як священник) (Боярчук, 2016). Так, наприклад, у дослідженні О. Казмірчук описано просвітницьку діяльність архієпископа волинського та житомирського Модеста (Данила Костянтиновича Стрільбицького, 1823–1902). Він був спадковим священником російської православної церкви, його батько та дід очолювали парафію в селі Зиновінці на Поділлі, хоча й походили із шляхетного роду (Казмірчук, 2017). Про спадковість посад частини парафіяльних священників Волині писав свого часу й І. Смолич (1996).

Зважаючи на першу дихотомію та проаналізовані нами історичні джерела, можемо визначити *другу історико-педагогічну дихотомію персоніфікації* просвітницької діяльності православних священників Волині в російській імперській період. З одного боку, особа такого православного священника, фактично, визначала його належність до освіченого прошарку населення (почасти єдиного в цьому селі чи селищі), а з іншого – рівень цієї освіченості зазвичай був досить низьким, що загалом визначало низький рівень православного парафіяльного шкільництва Волині у XIX – на початку XX століття порівняно з католицьким у змістовому та методичному контекстах.

Про це свідчать, наприклад, наукові розвідки І. Власовського, який у своєму дослідженні відзначав убогість (у матеріальному, освітньому, громадському відношеннях) православного духовенства Волині

XIX століття порівняно з католицьким кліром (Влаговський, 1998, с. 239). Натомість український історик Д. Дорошенко вважав такий статус православного духовенства закономірним, оскільки воно перебувало в одній спільноті з українським народом і виконувало місію несення освіти в селянській масі (Дорошенко, 1940, с. 42).

Зі свого боку І. Сторожук наголошує, що в першій половині XIX століття дві третини православного священства Волинського краю не мали духовної освіти, що ставить під сумнів і їхній загальний освітній рівень (Сторожук, 2015, с. 97). Різні оцінки рівня духовної освіти в краї знаходимо у наукових працях В. Милуся та С. Ліщука. Якщо перший дослідник вважає випускників цієї семінарії низько освіченими, оскільки вони вчилися не більше року (Милуся, 2010), то другий – наполягає на добрих знаннях семінаристів (Лішук, 2012).

Таким чином, враховуючи сутність зазначеної вище другої дихотомії, у процесі реалізації біографічного методу стосовно освітньої діяльності православних священників Волині у XIX – на початку XX століття варто брати до уваги їхні індивідуально-особистісні характеристики, рівень освіченості, педагогічної майстерності, методичної підготовки тощо.

Досить часто вчені *прагнуть ідеалізувати досліджувану особистість* і за цієї умови суб'єктивно оцінюють виокремлену ними персоналію. Так, наприклад, у дослідженні О. Казмірчук описано просвітницьку діяльність архієпископа волинського та житомирського Модеста як видатного організатора церковно-історичного краєзнавства, що, власне, не підлягає сумніву як історичний факт. Водночас зазначимо, що єпископ був інструментом реалізації окупаційної русифікаторської політики російського імперського уряду (високого, зрозуміло, статусу) як опікун парафіяльного шкільництва в краї; від його організаторсько-освітньої діяльності залежали і кількісні, і якісні показники реалізації імперської доктрини зросійщення українських дітей у системі російського православ'я. Віддаючи належне освітньому рівню й організаторським здібностям архієпископа Модеста, варто констатувати, що зібрані ним церковно-історичні раритети й створення відповідних церковних краєзнавчих установ виконували місію укріплення доктрини єдиної неподільної російської імперії у волинському краї (Казмірчук, 2012). Однак самі раритети мали почасти відношення до давнього українського православ'я, як-от стародруки з острозької друкарні XVI століття, Євангелії XVII століття та ін., які відображали той період розвитку православ'я на Волині, коли російська православна церква ще не зайняла своїх пануючих позицій в Україні (Волынские епархиальные ведомости, 1893).

Наші висновки цілком узгоджуються з думкою О. Кошеля і Т. Николаєвої стосовно того, що «у першій половині XIX століття Священний синод реалізував низку заходів, спрямованих на створення привілейованого становища Російської православної церкви... Із цією метою РПЦ реалізувала низку досліджень і видань історій єпархій, описів церков, парафій, монастирів, створення єпархіальних історико-статистичних комітетів, архівних комісій, інших наукових товариств під своїм контролем і цензурою» (Кошель, Николаєва, 2021).

Схожою просвітницькою й науковою діяльністю займався на Волині протоієрей А. Сендутьський (1830–1882).

Крім суто історичних краєзнавчих розвідок, значущим вважаємо висновок І. Пашука про те, що А. Сендутьський сформувався як патріот української землі, відстоював право нашого народу на власну історичну місію. Як служитель церкви в селі Сивки Острозького повіту на Волині він відкрив школу для дорослих неписьменних селян, і, що важливо, окрім обов'язкової грамоти та уроків релігії, вчив їх історії і культури рідного краю (Пашук, 2005, с. 161).

Із викладеного вище можемо сформулювати *третю дихотомію проблеми персоніфікації* в історико-педагогічному дослідженні на прикладі просвітницької діяльності православних священників Волині у XIX – на початку XX століття: у науковій літературі представлено освітній доробок переважно досить *високопоставлених* та відомих духовних осіб краю, натомість просвітницька діяльність *пересічних* дяконів, архідяконів, протоієреїв вивчена недостатньо. Однак у межах «олюдненої історії» саме їх життєпис може становити неабиякий інтерес для сучасного дослідника історії педагогіки. Про таких пересічних духовних осіб зазначала у своєму дослідженні І. Баляс, коли стверджувала, що освіта й релігія Волині першої третини XIX століття прямо були залежні від рівня освіченості священників, значна частина з яких були колишніми уніатами, але після скасування уніатської церкви мусили перейти у православ'я (Баляс, 2013, с. 47).

Висновки. Отже, ми з'ясували сутність та можливості персоніфікації як основи біографічного методу історико-педагогічного дослідження. Узагальнено наявний науково-дослідницький ресурс персоніфікації в дослідженнях з історії педагогіки; відзначено залежність персоніфікації від постановки предмета дослідження та обґрунтовано особливості персоніфікації в історико-педагогічній регіоналістиці.

Можливості персоніфікації в статті представлено на прикладі освітньої та просвітницької діяльності православних священників Волині у XIX – на початку XX століття. Застосовано методіку історико-педагогічної дихотомії, визначено три основні дихотомії персоніфікації як методіки дослідження просвітницької діяльності православних священників Волині. Сформульовано висновок про можливості персоніфікації в процесі «олюднення історії» як сучасного наукового напрямку в історико-педагогічних пошуках. Відзначено проблему суб'єктивізації та ідеалізації як супутні до застосування персоніфікації в дослідженнях з історії педагогіки.

Перспективи подальших досліджень полягають у визначенні структури та змісту навчання у парафіяльних школах Волині у XIX – на початку XX століття.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

- Адаменко, О. О. (2010). Методологія персоніфікованого дослідження. *Наука і освіта*. № 7. С. 12–15.
- Недял, А. А. (2020). Персоніфікація історико-педагогічного дослідження. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*. № 73. Т. 1. С. 33–41.
- Сухомлинська, О. В. (2003). Історико-педагогічний процес: нові підходи до загальних проблем. Київ. 68 с.
- Алексенцева-Тімченко, К. С., Мельников, А. С. (2020). Біографічний метод як інструмент соціологічного

дослідження. *Правове життя сучасної України*: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 15 трав. 2020 р.) / відп. ред. М. Р. Аракелян. Одеса: Гельветика. Т. 1. С. 269–271.

Льченко, О. (2021). Біографічний метод в історико-педагогічному дослідженні: сутність, принцип, специфіка. *Збірник наукових праць Херсонського державного університету. Педагогічні науки*. № 77. С. 61–66.

Сейко, Н. А. (2006). Добродійність у сфері освіти України (XIX – початок XX століття). Київський учбовий округ: монографія. Житомир: Видавництво Житомирського державного університету. 448 с.

Боярчук, А. В. (2019). Православне духовенство Волинської губернії: формування, матеріальне забезпечення, громадська та душпастирська діяльність: дис. ... канд. іст. наук: спец. 07.00.01 «Історія України». Луцьк. 240 с.

Теодорович, І. (2009). Благодатність ієрархії Української Автокефальної Православної Церкви / ред. колег: П. Сохань та ін. Київ: Архангельський глас. 200 с.

Щербак, Н. (2005). Освітня політика російського самодержавства на Правобережжі України у XIX ст. *Вісник Київського національного університету ім. Тараса Шевченка. Українознавство*. Вип. № 5. С. 10–14.

Шугальова, І. М. (2010). Економічне забезпечення православного духовенства України в модерну добу. *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. Запоріжжя: ЗНУ. Вип. XXVIII. С. 78–82.

Сажок, О. В. (2013). Новітня історіографія культурно-просвітницької діяльності церковних православних братств Волинської губернії у другій половині XIX – на початку XX ст. *Історичні студії Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки*. Вип. 9–10. С. 50–51.

Боярчук, А. В. (2016). Православне духовенство Волині: особливості формування (кінець XVIII – перша половина XIX ст.). *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. Вип. 46. С. 87–92.

Казмірчук, О. А. (2017). Архієпископ Волинський і Житомирський Модест: його організаційна роль у налагодженні церковно-історичного краєзнавства на Волині наприкінці XIX – на початку XX століття: науковий огляд. *ADVANCED TECHNOLOGIES OF SCIENCE AND EDUCATION*: матеріали XIV Міжнародної наукової інтернет-конференції. URL: <http://intkonf.org/kazmirchuk-oa-arhiepiscope-volinskiy-i-zhitomirskiy-modest-yogo-organizatsiyna-rol-u-nalagodzhenntserkovno-istorichnogo-kraeznavstva-na-volini-n-aprikintsy-xix-na-pochatku-xx-stolitnya/> (дата звернення: 20.04.2022).

Смолич, И. К. (1996). История Русской Церкви 1700–1917. Москва: Изд-во Спасо-Преображенского Валаамского монастыря. Ч. 1. Кн. 8. С. 369.

Власовський, І. (1998). Нарис історії Української Православної Церкви: в 4 т. Т. 3. Четверта доба: Православна Церква українського народу в складі Російської Православної Церкви. Нью-Йорк: Бавнд-Брук, 1957. Репринтне видання. Київ: Видавництво Української Православної Церкви Київського Патріархату. 399 с.

Дорошенко, Д. (1940). *Православна церква в минулому і сучасному житті нашого народу*. Берлін. 186 с.

Сторожук, І. А. (2015). *Суспільно-політична та культурно-освітня діяльність духовенства Волинської губернії у 1804–1905 рр.*: дис. ... канд. іст. наук: спец. 07.00.01 «Історія України». Київ. 248 с.

Милусь, В. (2010). З історії Волинської духовної семінарії. *Волинська духовна семінарія: до 20-річчя відродження*: зб. мат. наук.-практ. конф. з нагоди ювілею 20-річчя відродження Волин. духовн. семінарії. Луцьк: Волин. обл. друк. С. 111–141.

Ліщук, С. В. (2012). Навчальний процес у Волинській духовній семінарії (1796–1825). *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. Вип. 19. С. 69–81.

Волинские епархиальные ведомости. 1893. № 29–32, 35.

Кошель, О., Ніколаєва Т. (2021). Православне духівництво й національна інтелігенція Правобережної України у другій половині XIX – на початку XX ст.: внесок у розвиток культури та просвітництва. *Український історичний журнал*. № 3. С. 41–48.

Пащук, І. (2005). Сендульський Аполлоній Дорофійович. *Літературно-краєзнавча енциклопедія Рівненщини*. Рівне: Волинські обереги. С. 161.

Балая, І. А. (2013). Роль уніатського кліру у суспільно-політичному житті Волинської губернії в першій третині XIX ст. *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. Вип. 35. С. 46–49.

REFERENCES

Adamenko, O. O. (2010). Metodolohiia personifikovanoho doslidzhennia [Methodology of personalized research]. *Nauka i osvita*. № 7. S. 12–15. [in Ukrainian].

Nedial, A. A. (2020). Personifikatsiia istoryko-pedahohichnogo doslidzhennia [Personification of historical and pedagogical research]. *Pedahohika formuvannia tvorchoi osobystosti u vyshchii i zahalnoosvitnii shkolakh*. № 73. T. 1. S. 33–41. [in Ukrainian].

Sukhomlynska, O. V. (2003). Istoryko-pedahohichni protses: novi pidkhody do zahalnykh problem [Historical-pedagogical process: new approaches to common problems]. Kyiv. 68 s. [in Ukrainian].

Aleksentseva-Timchenko, K. S., Melnikov, A. S. (2020). Biohrafichniy metod yak instrument sotsiologichnogo doslidzhennia [Biographical method as a tool of sociological research]. *Pravove zhyttia suchasnoi Ukrainy*: materialy mizhnar. nauk.-prakt. konf. (m. Odesa, 15 trav. 2020 r.) / vidp. red. M. R. Arakelian. Odesa: Helvetyka. T. 1. S. 269–271. [in Ukrainian].

Pchenko, O. (2021). Biohrafichniy metod v istoryko-pedahohichnomu doslidzhenni: sutnist, pryntsyyp, spetsyfika [Biographical method in historical-pedagogical research: essence, principle, specificity]. *Zbirnyk naukovykh prats Khersonskoho derzhavnoho universytetu. Pedahohichni nauky*. № 77. S. 61–66. [in Ukrainian].

Seiko, N. A. (2006). Dobrochynnist u sferi osvity Ukrainy (XIX – pochatok XX stolittia) [Philanthropy in the field of education of Ukraine (XIX – early XX centuries)]. *Kyivskiy uchbovyi okruh*: monohrafiia. Zhytomyr: Vydavnytstvo Zhytomyrskoho derzhavnoho universytetu. 448 s. [in Ukrainian].

Boiarchuk, A. V. (2019). Pravoslavne dukhovenstvo Volynskoi hubernii: formuvannia, materialne zabezpechennia, hromadska ta dushpastyrska diialnist [Orthodox clergy of the Volyn province: formation, material support, social and pastoral activities]: dys. ... kand. ist. nauk: spets. 07.00.01 «Istoriia Ukrainy». Lutsk. 240 s. [in Ukrainian].

Teodorovych, I. (2009). Blahodatnist iierarkhii Ukrainskoi Avtokefalnoi Pravoslavnoi Tserkvy [The grace of the hierarchy of the Ukrainian Autocephalous Orthodox Church] / red. koleh.: P. Sokhan ta in. Kyiv: Arkhangel'skiy hlas. 200 s. [in Ukrainian].

Shcherbak, N. (2005). Osvitnia polityka rosiiskoho samoderzhavstva na Pravoberezhzhi Ukrainy u XIX st. [Educational policy of the Russian autocracy on the Right Bank of Ukraine in the XIX century]. *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu im. Tarasa Shevchenka. Ukrainoznavstvo*. Vyp. № 5. S. 10–14. [in Ukrainian].

Shuhalova, I. M. (2010). Ekonomichne zabezpechennia pravoslavnoho dukhovenstva Ukrainy v modernu dobu [Economic support of the Orthodox clergy of Ukraine in the modern era]. *Naukovi pratsi istorichnoho fakultetu Zaporizkoho natsionalnoho universytetu*. Zaporizhzhia: ZNU. Vyp. XXVIII. S. 78–82. [in Ukrainian].

Sazhok, O. V. (2013). Novitnia istoriografii kulturno-prosvitnytskoi diialnosti tserkovnykh pravoslavnykh bratstv Volynskoi hubernii u druhii polovyni XIX – na pochatku XX st. [Newest historiography of the cultural and educational activities of the Orthodox church brotherhoods at the Volyn governorate in the second half of the 19th – 20th centuries]. *Istorychni studii Skhidnoievropeiskoho natsionalnoho universytetu imeni Lesi Ukrainky*. Vyp. 9–10. S. 50–51. [in Ukrainian].

Boiarchuk, A. V. (2016). Pravoslavne dukhovenstvo Volyni: osoblyvosti formuvannia (kinets XVIII – persha polovyna XIX st.) [The latest historiography of the cultural and educational activities of the Orthodox church brotherhoods of the Volyn province in the second half of the XIX – at the beginning of the XX century]. *Naukovi pratsi istorichnoho fakultetu Zaporizkoho natsionalnoho universytetu*. Vyp. 46. S. 87–92. [in Ukrainian].

Kazmirchuk, O. A. (2017). Arkhiepyskop Volynskiy i Zhytomirskiy Modest: yoho orhanizatsiina rol u nalagodzhenni tserkovno-istorichnoho kraieznavstva na Volyni naprykintsi XIX – na pochatku XX stolittia: naukovyi ohliad [Archbishop Modest of Volyn and Zhytomyr: his organizational role in the establishment of church-historical local studies in Volyn at the end of the 19th – at the beginning of the 20th century]. *ADVANCED TECHNOLOGIES OF SCIENCE AND EDUCATION: materialy XIV Mizhnarodnoi naukovoï internet-konferentsiï*. URL: <http://intkonf.org/kazmirchuk-oa-arhiepiskop-volynskiy-i-zhitomirskiy-modest-yogo-organizatsiyna-rol-u-nalagodzhenni-tserkovno-istorichnoho-kraieznavstva-na-volini-naprikintsi-xix-na-pochatku-xx-stolittya/> (data zvernennia 20.04.2022). [in Ukrainian].

Smolich, I. K. (1996). Istoriya Russkoy Tserkvi 1700–1917 [History of the Russian Church 1700–1917]. Moskva: Izd-vo Spaso-Preobrazhenskogo Valaamskogo monastyrya. Ch. 1. Kn. 8. S. 369. [in Russian].

Vlasovskiy, I. (1998). Narys istorii Ukrainskoi Pravoslavnoi Tserkvy [Essay on the history of the Ukrainian Orthodox Church]: v 4 t. Chetverta doba: Pravoslavna Tserkva ukrainskoho narodu v skladi Rosiiskoi Pravoslavnoi Tserkvy. Niu-York: Bavnd-Bruk, 1957. Reprintne vydannia. Kyiv: Vydavnytstvo Ukrainskoi Pravoslavnoi Tserkvy Kyivskoho Patriarkhatu. T. 3. 399 s. [in Ukrainian].

Doroshenko, D. (1940). Pravoslavna tserkva v mynulomu i suchasnomu zhytti nashoho narodu [The Orthodox Church in the past and present life of our people]. Berlin. 186 s. [in Ukrainian].

Storozhuk, I. A. (2015). Suspilno-politychna ta kulturno-osvitnia diialnist dukhovenstva Volynskoi hubernii u 1804–1905 rr. [Socio-political and cultural-educational activity of the clergy of the Volyn province in 1804–1905]: dys. ... kand. ist. nauk: spets. 07.00.01 «Istoriia Ukrainy». Kyiv. 248 s. [in Ukrainian].

Mylus, V. (2010). Z istorii Volynskoi dukhovnoi seminarii [From the history of Volyn theological seminary]. *Volynska dukhovna seminariia: do 20-richchia vidrodzhennia: zb. mat. nauk.-prakt. konf. z nahody yuvileiu 20-richchia vidrodzhennia Volyn. dukhovn. seminarii*. Lutsk: Volyn. obl. druk. S. 111–141. [in Ukrainian].

Lishchuk, S. V. (2012). Navchalnyi protses u Volynskii dukhovnii seminarii (1796–1825) [The educational process in the Volyn theological seminary (1796–1825)]. *Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiia»*. Vyp. 19. S. 69–81. [in Ukrainian].

Volynskie eparkhialnye vedomosti [Volyn eparchial news]. 1893. № 29–32, 35. [in Russian].

Koshel, O., Nikolaieva T. (2021). Pravoslavne dukhivnytstvo y natsionalna intelihentsiia Pravoberezhnoi Ukrainy u druhii polovyni XIX – na pochatku XX st.: vnesok u rozvytok kultury ta prosvitnytstva [Orthodox clergy and national intelligentsia of Right-Bank Ukraine in the second half of the 19th and early 20th centuries: contribution to the development of culture and enlightenment]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*. № 3. S. 41–48. [in Ukrainian].

Pashchuk, I. (2005). Sendul'skiy Apollonii Dorofiovych [Sendul'skiy Apolloniy Dorofiyovych]. *Literaturno-kraieznavcha entsyklopediia Rivnenshchyny*. Rivne: Volynski oberehy. S. 161. [in Ukrainian].

Balias, I. A. (2013). Rol uniatskoho kliru u suspilno-politychnomu zhytti Volynskoi hubernii v pershii tretyni XX st. [The role of the Uniate clergy in the social and political life of the Volyn province in the first third of the 19th century]. *Naukovi pratsi istorichnoho fakultetu Zaporizkoho natsionalnoho universytetu*. Vyp. 35. S. 46–49. [in Ukrainian].

Дата надходження до редакції: 25.05.2022